

INFINITYVAS LIETUVIŲ KALBOS DVINARIAME SAKINYJE (*Aš bėgti*)

V. SIRTAUTAS

1. Infinityvas turi nemažą sintaksinį krūvį¹. Pirmiausia, išskirtini vienanaariai infinityviniai sakiniai su didele semantinių-modalinių skirtybių gama. Tai vadinamieji nepriklausomieji infinityvai². Didelę grupę sudaro įvairūs priklausomieji infinityvai (pagrindinis narys – veiksmožodis), kurie arba eina suvestinio tarinio komponentu, arba kitomis sakinio dalimis (papildiniu, aplinkybėmis...).

Lyg ir tarpinė grandis tarp šių grupių būtų infinityvas dvinariame sakinyje, einantis grynuoju (vientisiniu) tariniu, priklausantis nuo veiksnio ir sudarantis antrąjį sakinio centrą³. Toks infinityvas irgi galėtų būti laikomas priklausomuoju, bet tiksliau būtų jį traktuoti atskirai, išskiriant į atskirą grupę⁴.

Infinityvus dvinariuose sakiniuose vėlgi galėtume smulkiau suskirstyti, pvz.: 1. *Aš bėgti*. 2. *Kas girdėti?* 3. *Akėti – ne tekėti*. 4. *Mano tikslas mokytis*.

Šiame straipsnyje bandysime apžvelgti pirmąją grupę. Iš dvinario sakinio grynujų (vientisinių) nederintų tarinių infinityvui (dažnumo atžvilgiu) priklauso antroji vieta (po išiktuko).

2. Infinityvas, pavaduojantis asmenuojamąjį veiksmožodį, pažįstamas ir kitoms kalboms (sakysime, lotynų, prancūzų, rusų, lenkų, čekų, latvių...). Jis paprastai vadinamas pasakojamuoju, arba istoriniu (infinitivus narrativus, historicus). Šio infinityvo kilmė nėra pakankamai išaiškinta: jis kilęs arba iš imperatyvinės (infinityvo) vartosenos (A. Delbriukas, J. Vakernagelis), arba iš „teminio“ in-

¹ Plg. A. Žirguly, Apie bendraties vartojimą. – „Kalbos kultūra“, 1964, sąs. 6, p. 19–22; P. Trost, Infinitiv v litevštinė. – Studie ze slovanské jazykovědě, Praha, 1958, p. 271, 274.

² Plg. K. A. Тимофеев, Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке. – Вопросы синтаксиса современного русского языка, М., 1950, стр. 257–301.

³ Dėl veiksnio-tarinio santykių žr. V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių sintaksiniai santykiai. Dėstytojų mokslinė-metodinė konferencija (Pranešimų tezės), Šiauliai, 1965, p. 28–30; В. Сиртаутас, Сказуемое как грамматическая категория, Valodas sintaktiskās struktūras problēmas (Referatu tēzes), Rīgā, 1966 (rotoprintas), p. 3–6.

⁴ Plg. E. M. Галкина-Федорук, Безличные предложения в современном русском языке, М., стр. 207

finitivo (P. Krečmeris)⁵. Aiškinama ir kurio nors veiksmazodžio elipse⁶, nors J. Vakernagelis tokią pažiūrą atmeta⁷.

3. Infinityvinių dvinarių sakinių veiksmus galima, šiaip ar taip, irgi apibūdinti.

Tai tokie veikėjai, kurie gali atlikti staigius, ekspresyvius veiksmus. Didžiausią jų dalį sudaro žmonės. Reiškiami jie gana dažnai asmeniniais įvardžiais: *aš, jis, ji, jie, jos*. Kiek rečiau kitokiais įvardžiais: *tas, šis, šitas* (vyriškosios bei moteriškosios giminės; vienaskaitos bei daugiskaitos vardininko forma). Užfiksuoti ir kiti įvardžiai: *visi, pats, anas...* Įsidėmėtina, kad *aš* vartojamas itin dažnai, nereti ir tretieji asmenys. Ir tai neatsitiktinis dalykas: pasakotojas perteikia savo paties patirtus arba kitų veikėjų pastebėtus veiksmus. Labai jau negausūs pavyzdžiai (tik atskiri vienetai), kur veiktų antrieji asmenys (*tu, jūs*), retas ir *mes, mudu*⁸: Jonas nutraukė tau skepetaitę, tu nuleidai kepurę; jis įkibo tavo rišti, tu *nepasiduoti Žem*⁹. Konstrukcijos su šiais asmenimis dažniausiai sudaro atskirą grupę.

Veikėjais gali būti (pasakose ir ne pasakose) taip pat ir gyvuliai (lapė, šuo...) bei (pasakose) įvairios mitologinės būtybės (velnias, slibinas...). Gana jau retais atvejais veiksniais esti daiktai (pasakose – lazda ir kt.). Kitokio žanro kūriniuose tokius veiksmus sutinkame itin retai: Miškai *degti, pyškėti*, griauštinis *grumėti Žem* RI 300.

Sakiniuose su nederinamais tariniais veiksniais paprastai esti visada išreikšti, kitaip sakant, tokie sakiniai visada dvinariai. Veiksnyje juose būtinas, nes iš tarinio formos veiksnio suvokti neįmanoma. Vis dėlto kontekstas kartais sudaro reikiamas sąlygas, kad ir šios rūšies infinityvai gali atsidurti vienanariuose sakiniuose. Pvz:

Nenustygsta [ji], tik *bėgt, bėgt* – rodos, kas ją degina Gs (LKŽ II 247). Nu *bėgt* visi! Nu *bėgt!* GP 29.

4. Šių sakinių tarinius-infinityvus galima grupuoti pagal leksines-semantines ypatybes. Didžiausias jų kiekis išreiškia judėjimą, ypač greitą judėjimą, pvz.: *bėgti, lėkti, vyti, gintis* „vyti“, *sekti, joti, eiti, plaukti, pasijudinti, šokti, sukptis, ieškoti...* Daug jų išreiškia kalbėjimą (šaukimą): *šaukti, rėkti, klykti, verkti; prašyti, melsti* „prašyti“, *tartis; atsikirsti, gintis* „priešginiauti“, *šiauštis* „t.p.“, *rietis, bartis, keikti; verkti, skalyti...* Įvairios rungtynės, muštynės: *mušti, bubinti, laikytis, nepasiduoti, neleisti, neduoti, stumti, ginti* „globoti, užtarti“. Kitokios reikšmės: *kratyti, šaudyti, grūsti, grobstyti; vadinti, drebėti...*

⁵ Žr. J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch, Basel, 1920, p. 267; plg. M. Regula, Grundlegung und Grundprobleme der Syntax, Heidelberg, 1951, p. 158.

⁶ A. A. Портебня, Из записок по русской грамматике, т. I–II, М., 1958, стр. 365; A. Ozols, Latviešu tautasdziesmu valoda, RĪgā, 1961, p. 275.

⁷ J. Wackernagel, min. veik., p. 269.

⁸ Tiesą sakant, surinktoje medžiagoje tokių atvejų labai jau maža, tačiau analoginiai pavyzdžiai vienanariuose sakiniuose (su „praleistuoju“, „numanomuoju“ veiksmu) rodo, kad jų galėtų būti ir daugiau, pvz.: Kieme jau [mudvi] radova Dūdjonienę, taip pat tik su sijonu ant marškinių. Na, ir [visos trys ≈ mes] *bėgti* Sim O 130.

Antrą vertus, kai kurie infinityvai su šių asmenų veiksniais, matyt, turės kiek kitokią reikšmę, plg. [Akvilia] Tik nepaglostė paplaukiui, ir [tu] tuoj *bėgt* BltP 351.. Apie tai žr. toliau.

⁹ Pavyzdys imtas iš A. Žirglio min. str.

Kaip rodo kitų kalbų pavyzdžiai, semantika galėtų būti dar įvairesnė (tikėti, girdėti, juoktis, kvatoti, loti, čepsėti, mėtytis, piauti, gulėti, rauti, nokti, augti, klausti, šmeižti ir kt.).

5. Galima padaryti kelias pastabas dėl infinityvų morfologinės struktūros. Šalia paprastųjų veiksmažodžių yra ir sangražiniai: *šiauštis, laikytis, tartis (taryties), suktis, rietis*. Kartais šis refleksyvumas yra, matyt, susijęs su veiksmo intensyvumu, pvz.: *vytis, gintis* (plg. vyti, ginti).

Kartu eina sangražiniai bei priešdėlėti: *pasijudinti, atsikirsti, nepasiduoti*. Kaip matyti, gali jie turėti ir neiginį: *neleisti, neduoti*.

Dauguma veiksmažodžių reiškia veiksmo trukmę (eigos veikslas): *grobstyti, lakstyti, kratyti, šaudyti, laikytis, eiti, bėgti, vytis, drebėti...*

Įvykio veikslas veiksmažodžių (aiškiai išreikštu) kaip ir nerandame.

6. Prie infinityvinio tarinio yra pritaipusių dar įvairių žodžių (dalelių, jaustukų, ištiktukų, prieveiksmių...): *tuoj, tik, vien, ir, na; nu, dui, davui...* Šių intensifikatorių paskirtis įvairi. Vieni rodo veiksmo staigumą (pvz., *tuoj*), kiti intensyvumą ir trukmę (*na, nu, vien...*). Visa tai padeda išryškinti ir paties tarinio modalinius-semantinius atspalvius, kadangi, kaip pastebėta, atitinkami intensifikatoriai gravituoja prie tokių veiksmažodžių, kuriuose, ir be intensifikatorių, potencialiai (implicitiškai) glūdi šie modaliniai-semantiniai atspalviai¹⁰.

Priėjo prie valdžios ėdžių Smetoną. O šitas tuoj *šaudyti*, į kalėjimus *grūsti* RV1965, 24. Aš vėl *prašyti*, jis net užpyksta, varo mane tolyn. Man pagalbon ateina sesuo – ji irgi prašo tetušį Jan 58. Na, vadinasi, aš *rėkti*, *šaukti* pagalbos Žof 82. Nu, *bėgt* visi! GP 29.

Tarmėse, senuosiuose raštuose (ir dar kai kuriuose šaltiniuose) sutinkami ir kitokie intensifikatoriai (nelietuviškos kilmės):

Tas dui *lėkt*, o anas *vyt* Pg.¹¹ Išsigandęs dui *bėgti* Š.¹¹ Prisispaudė Marelę prie savęs, antrą jos ranką prispaudė prie krūtinės – dui *suktis* Žem.¹² Supykęs davai *mušt* jis tą vaiką! Kp.¹² Vaikai davai *muštis* Vvr.¹³ Pasigavo ir davui *mušt!* Alk.¹³ Ir tuo (tuojau) knipelis iz žaka ir dabar, drūfki, pácze būbyt; ak ta pagava, dairytis Wied 243 (Schl).

Šie žodžiai gali turėti tam tikro savarankiškumo, plg.: Arklys *dui* ir nubėgo Ll.¹¹ Aš tik *dui* į mišką Ll.¹¹

Vertinys *duok + bendratis* taip pat nebūdingas lietuvių kalbai ir nevartotinas; berniukas sėda... ir duok jodinėt... ir su bizunu lupt Bs P.¹⁴; raita ir duok jodinėt, jodinėt Bs P.¹⁴

¹⁰ Plg. V. Sirtautas, Kai kurių naujųjų kalbinių metodų panaudojimas, tiriant sintaktinius reiškinius (tarinį). – Kai kurie lietuvių kalbos ir jos dėstymo metodikos klausimai. V., 1965, p. 26–28; V. Sirtautas, Dėl konstrukcijos *jei(gu)* su bendratimi. – „Kalbos kultūra“, 1965, sąs. 9, p. 40.

¹¹ Imta iš LKŽ II 558.

¹² Imta iš LKŽ II 230.

¹³ Imta iš LKŽ II 234. Žodyne *dui* laikomas ištiktuku (interj.), o *davai, davui* – prieveiksmais.

¹⁴ Imta iš Ad. Srba, Medžiaga lietuvių kalbos sintakse. – Lietuvių tauta, kn. II, I d., 1911, p. 94. Dar tolimesnės yra šios konstrukcijos: O kai reik išvažiuot, kai duos verkt jaunamartė Plv., urėdas... davės bėgt miškan Bs P II 290 (imta iš LKŽ II 634), jos sudaro suvestinį tarinį.

Ištiktukai nedažnai pritampa prie bendračių (su asmenuojamais veiksmažodžiais jų ryšys labai glaudus). Pvz.:

Tiktai stirna pasirodė: kiau-kiau, kiau-kiau visu plotu šunes *skalyti*... Stirnelė nabagėlė šen šmėkšt, ten šmėkšt, sukasi, kaip gyva žuvelė puode – kur beišbėgsi!.. LzP 220.

Visos šios priemonės (intensifikatoriai) dar labiau pabrėžia veiksmo intensyvumą, jau reiškiamą ir vienu infinityvu. Infinityvas su šiais žodžiais „išreiškia energingai pradėtą ir ilgai trukusį veiksmą“¹⁵. Šie du momentai – staigi pradžia ir veiksmo trukmė ir sudaro veiksmingą stilistinę priemonę, šiuo tuo besiskiriančią, kaip matysime vėliau, nuo kitų panašių reikšmę turinčių konstrukcijų.

7. Infinityvinio tarinio vieta, kaip pamatysime iš visame straipsnyje duodamų pavyzdžių, griežtai nustatyta, būtent visada postpozityvinė. Veiksnyvis visada prepozityvinis. Surinktoje medžiagoje nėra nė vieno prieštaraujancio pavyzdžio. Reikia manyti, kad tai bus dėsningas reiškinys¹⁶.

Šis dėsningumas dargi gali padėti abejojamais atvejais sustriukėjusių bendraties formą atskirti nuo homoniminės ištiktuko formos. Tariniai, išreikšti ištiktukais (veiksniu atžvilgiu), gali būti tiek postpozityviniai, tiek prepozityviniai.

Reikia, sakysime, nustatyti, kuri kalbos dalis yra *vožt* šiame sakinyje: Tuojau jisai – *vožt* kanklėmis lapiukui per galvą ir užmušė Piet L 58. Sprendžiant pagal žodyno nuorodas, išeitų, kad čia *lyg* ir bendraties, o ne ištiktuko forma¹⁷. Tačiau to paties teksto sakinyvis *Vožt* ir jam katinėlis kanklėmis per galvą Piet L 58 su prepozityviniu tariniu įrodo esant bendratį negalimą¹⁸.

8. Šio tipo sakiniams yra būdinga veiksnio bei tarinio kontaktinė pozicija – tarinys eina tuoj po veiksnio:

Jurgutis *bėgt* į lauką Mš Ir 230. Žinoma, iš miego pabudus, aš *klykti* Sim O 130. Vaikas *vytis* tą varną ps¹⁹.

Tačiau negalima pasakyti, kad tokie pavyzdžiai sudarytų žymią persvarą. Kaip matome, gali tarp veiksnio ir tarinio įsiterpti intensifikatoriai (žr. § 6), o taip pat įvardiniai ir kitokie papildiniai: dabar jis *jį vyt*²⁰. Tas *ją vadinti*, kad parodytų jam: ar nebus pelno Piet L 34. dabar jis *kupčią vyt*²¹, aš tą šunį *vyt* su volela²¹.

8.1. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad lietuvių kalboje šių sakinių veiksnio tarinio distancinė pozicija yra gana dažna pagal surinktą medžiagą 43% (27 iš 63). Įsiterpti gali ne tik papildiniai, bet ir aplinkybės dargi išskirtinės sakinio dalys ir kt. (netgi tautosakoje!):

¹⁵ Современный русский язык, ч. II, ред. Е. М. Галкина-Федорук, М., 1964, стр. 321. Урач токия уратыбэ прискiriamа давай+infinityvas; o inf. reiškia, kad imamasi veikti nelauktaiai bei nemotyvuotai, žr. Современный русский язык, Синтаксис, ред. Е. М. Галкина-Федорук, М., 1957 (1958), стр. 148.

¹⁶ Šitoks tarinys yra postpozityvinis ir kitose kalbose, plg. rusų k. „Сказуемое, выраженное инфинитивом, всегда следует непосредственно за подлежащим“ (žr. Грамматика русского языка, т. II, Синтаксис, ч. I, ред. В. В. Виноградов, стр. 403–404). *Lyg* ir išimti sudarytų konstrukcijos *давai (nu)+infinityvas* (2 atvejai).

¹⁷ DLKŽ ištiktuko *vožt* neduoda (yra tik *vožtelėti* „2. prk. suduoti, sušerti“), o bendraties *vožti* antroji reikšmė kaip tik „smarkiai duoti, mušti“.

¹⁸ Kad čia ištiktukas, parodo ir kitas dalykas: *vožt ir užmušė* būdingesnis ištiktuko aplinkai.

¹⁹ Pavyzdys imtas iš A. Žirgolio min. str.

²⁰ Pavyzdys imtas iš P. Trost, min. str., p. 272.

²¹ Pavyzdžiai imti iš Ad. Srba, Medžiaga..., p. 93.

Šuo, pamatęs lapę nubėgant, ją *gintis*, šaukdamas: „Palauk, palauk, palauk!“ GP 23. Nudžiugo gaidelis, pamatęs katinėlį, ir tuojau *bėgti* iš laputės olos Piet L 60. Juzikė *basa į pakalnę bėgti* klykdama Žem (Užm 108). Kai mamytė sudavė, Litukas tuoj pakilo ir *lėkt* Kps. Katinėlis, nors ir toli buvo, tačiau vis dar išgirdo balsą ir – *vytis* laputę Piet L 55.

Pastarojo sakinio interpozicija itin didelė. Visa tai rodo, kad tarinys toli gražu ne visada stovi tuoj pat po veiksnio ir kad juos tegali perskirti tik papildinys²².

8.2. Suprantama, šalutiniai sakiniai irgi gali būti prie tokių sakinių prijungiami (o taip pat ir pagrindiniai sujungiami su kitais pagrindiniais sakiniais):

Vilkas *bėgti*, nors uodegos netekęs Piet L 30. Tiedu vokiečiai tą žmogų *keikti*, kad taip juos prigavo ps.¹⁹ Atėjo pas tą smuklininką, ir ji vėl *prašyti*, kad gėbėtų ps.¹⁹, tai jis vėl šį *melst*, kad jam bent mėsą nū žemės priduočiau²¹.

9.1. Šių sakinių ryšys su kitais sakiniais neretais atvejais yra pagrįstas kontrastingumu, antiteze. Jungtukai *o, bet* dažnai randami arba šiaip kontekste, arba viename priešpriešinio sakinio komponente; vienas kuris tarinys gali būti neigiamas²³:

Laputė įėjo, bet užuot ėmus ugnelės, ji nusitvėrė gaidelį ir – pro duris. O gaidelis rėkti Piet L 54. Didysis pamatęs nori atimti pinigų, tas *neduoti*, sako: „Įlisk į urvą ir tu pasisemsi“... Žem (Užm 93). Susirinkime [...] buvo nutarta, jog I ne vieta jų kolūkyje. Šis – šiauštis Ts 1963, 80. O boba guli ant ragų – miega. Velnias kratyti – *nekrinta*, miega kaip priaugusi Nė 144.

9.2. Susidaro ypač didelė įtampa tada, kai tokių abiejų kontrastingų sakinių tariniai išreikšti bendratimis; veiksmo greitumas bei intensyvumas čia jau gana stipriai užakcentuoti:

Motina apmaudinga šeiminkauja sukasi po klėtį. Tupikiai – *neleisti*, nori raktus atimti! Ta *neduoti!*.. Žem 205. Velniukas už kojos jam *grobstyti*, tas *šaukti* Žem (Užm 93). Lapė *bėgti*, šunys *vytis* LT 298. Strykt bestovis man priešais avinas, jau pasiruošęs mane pulti. Aš *klykti*, Dūdjonis *gelbėti*... Sim O 99. „Palauk, palauk! – sušuko Kudlius. Lapė, metus punda, *bėgti*, Kudlius *vytis* Mš Ir 242. Striukis – *bėgti*, o jie *vytis*... Kub 88.

9.3. Panašų efektą, tik kiek silpnesnį, sukelia vienaarūšės bendratys. Paprastai tokių tarinių infinityvų semantika esti artima, sinoniminė:

Taip besistebint atvažiavo daktaras. Kitų vaikai, kaip prate, – *rėkti, šaukti*. O mano mergelė, atrodė, kad su daktaru jau sugentusi – nusišypsojo jam Sim O 69. Slibinas nuo jo *bėgti, plaukti* per marias, o Petras pasivertė į katiną GP 136. Na, vadinasi, aš *rėkti, šaukti* pagalbos Žof 82.

Rečiau kiek tolimesnės reikšmės:

O aš – *drebėti, verkti* Sim O 263.

9.3.1. Infinityvo kartojimas pabrėžia veiksmo trukmę ir intensyvumą:

Nenustygsta, tik *bėgt bėgt* – rodos, kas ją degina Gs (LKŽ II 247).

Igo veiksmo neretai nurodomas ir rezultatas tos pačios šaknies priešdėlėtu veiksmažodžiu:

²² Plg. šio str. 16 išnašą. Beje, ir rusų kalbos pavyzdžiai rodo, kad įsiterpti gali ir ne tik papildiniai (žr. rusų akad. gramatikos duotos pavyzdžius tame pačiame ps.).

²³ Įsidėmėtinas šių ir kitų pavyzdžių konteksto lakoniškumas, glaustumas. Apie tai žr. vėliau.

Taryties taryties ir sus(i)tarė pas(i)vadint sau briedį un pietų ps.²⁴ Paskui *augt augt*, užaugo lyg debesim ps.²⁴ tik paskui panas *prašyt, prašyt* ir išprašė ps.²⁵

10. Viena kuri nors kalbinė priemonė nebūtų pakankamai efektyvi, todėl šalia infinityvo yra ir kitų priemonių, pabrėžiančių veiksmo greitumą bei staigumą. Infinityvas nėra izoliuotas, apie tai kalbėta § 6 – ten buvo paliestos priemonės sakinio viduryje. Dabar panagrinėsime veiksmo staigumą pabrėžiančias priemones, išreikštas gretimoje sintaksinėje aplinkoje – kontekste. Šalia stovinių sakinių sandara gali būti tokia: a) su elipsėmis (lakoniškumas – žr. dar § 9.1), b) tų sakinių tariniai išreikšti ištiktukais, c) suvestiniai tariniai su veiksmo pradžią akcentuojančiais veiksmažodžiais *nespėjo, ėmė (ims)*, d) tam tikromis tarinių formomis tipo *buvo beinąs*, e) priešdėliu veiksmažodžiai su veiksmo pradžią reiškiančiais priešdėliais *už-, su-, ir kt.*

Neretai šios visos priemonės yra sutirštintos, lokalizuotos viename kontekste (todėl duodamas gana platus kontaktas):

Kažkas subarškėjo, kažkas subildėjo. Vaikas klykia. Durys trinkt-trinkt. Tekini žingsniai...

O aš – *drebėti, verkti*. Motina mane iškiša pro langą, pati šoka Sim O 263. Staiga pro langą išoko juodas šuo ir kad ims smaugti, *Ėvė rėkti* Sim O 169. Tačiau *nespėjo* jis lemtai ir ugnelės pro duris iškišti, kaip laputė, sustvėrusi už kojos, brūkšt pro duris laukan – ir *bėgti* Piet L 56. Tačiau jie dar *nespėjo* lemtai durų praverti, kai lapė pro pirmojo tarpkoją prasimušė laukan ir – *bėgti!* Piet L 24. Aš *bėgti*, o iš ten ėmė šaukti: „Eik šen: padėsi mums skalbtis!“ LzP 138. Aš pakilau, o tas dar labiau *sušnarpštė* ir ėmė *bėgti*. Aš *sekti* iš paskos Blč T 53. Kaip *užjuto*, kad turiu pieno, tai visi pas mane *eit* Lp (LKŽ IV 438).

11. Kurį laiką išreiškia šis infinityvas? Spręsti šį klausimą iš morfologinių pozicijų, kaip bandė daryti Ad. Srba²⁶, vargu ar būtų pagrindo: (lietuvių k.) infinityvas laiko formų neturi. Bendraties, kaip ir ištiktuko, laiką galime determinuoti sintaksiškai, pagal kontekstą (sintaksinę aplinką). Tai jau yra teisingai pastebėta²⁷. Tiktai vartosenos dažnumo atžvilgiu į pirmąją vietą reikėtų iškelti ne esamąjį, o būtajį kartinį laiką (70%). O tatai visiškai suprantama: infinitivum historicum būdingiausias praeičiai vaizduoti. Konteksto esamasis laikas yra ypatingas (praesens historicum), jis sudaro 13% visų atvejų. Labai maža būsimojo laiko atvejų sintaksinėje aplinkoje (tik 2%)²⁸, ir čia taip pat yra futurum historicum. Kadangi šie laikai (praesens historicum ir futurum historicum) yra savotiški būtojo laiko pakeitėjai (pakaitalai), tai galima sakyti, kad šiaipjau infinityvas visada išreiškia veiksmą, įvykusį iki kalbamojo momento. Skirtingai nuo kitų

²⁴ Imta iš Ad. Srba, Iš lietuvių kalbos sintaksės srities, „Lietuvių tauta“, kn. III, d. I, 1921, p. 288.

²⁵ Imta iš Ad. Srba, Medžiaga..., p. 93.

²⁶ Ad. Srba tik taryties laikė infinityvu (infinitivum historicum), o formas *augt, prašyt* vadino aoristu (žr. Ad. Srba, Iš lietuvių kalbos sintaksės srities..., p. 288), žinoma, su tam tikrais rezervais dėl praleisto „ėmė“ (žr. Ad. Srba, Medžiaga..., p. 93).

²⁷ Žr. A. Žirgulyš, min. str., p. 21.

²⁸ Kiti atvejai, kai konteksto laikas mišrus: iš vienos pusės es. l., iš kitos – būt. k. l. Procentinis santykis gana apytikris (apskaičiuotas iš 37), turi tik orientacinę reikšmę.

infinityvinių sakinių, kurie gali atstoti ir kitas nuosakas²⁹, nagrinėjamojo tipo infinityvai atstoja tiesioginę nuosaką.

12. Tačiau, kaip tik aptariant laiko klausimą, iš šio tipo sakinių (t. y. *As bėgti*) išsiskiria keletas pavyzdžių, kurie jokio laiko neišreiškia. Veiksmai nesusiję su koku nors apibrėžtu veiksmu; juos suvokiame kaip įprastus veiksmus, trunkančius visą laiką³⁰.

[Tamošius] Tuščiai tauzyti kiekvienas lengvai pataikys. [Jarašius] O pats vien rietis. Iš to gi taip pat nedaug naudos LzP 226. Nenustygsta, tik *bėgt bėgt* – rodos, kas ją degina Gs (LKŽ II 247). [Akvilia] Tik nepaglostė paplaukiui, ir tuoj *bėgt* Blt P 351.

Šiais infinityvais pabrėžiamas veikėjo nuolatinis, įprastinis veiksmas: Tamošius mėgsta visą laiką rietis, jis visuomet riejasi; kiti įpratę visą laiką bėgti (primena apibendrinto esamojo laiko veiksmą).

Šiuos, tiesa, negausius pavyzdžius turime priskirti jau šių infinityvinių dvina-rių sakinių kitai grupei³¹.

13. Infinityvas-tarinys gali turėti sau priklausomų antrininkų sakinio dalių: vienos iš jų prišlietos (*tuojau, šen ten*), kitos valdomos. Tai buvo galima pastebėti iš ankstesniųjų skyrelių (žr. 6, 8, 8.1); plg. dar: Slibinas nuo jo bėgti, plaukti per marias GP 136 ir kt. Čia norėtume atkreipti dėmesį į papildinio linksnių svyravimus, o tai jau padės kiek atskleisti ir pačią infinityvo sintaksinę kilmę (žr. dar tolesnį skyrelį). Palyginkime šiuos du atvejus:

O kai žvejas iškratė iš maišo skustuvą ir barzdą ir kai tik barzda šoko bėgti, o skustuvas *ją vytis* ir *šaukti*: „Bajore, užmokėk!“ – karalaitė suplojo delnais ir prapliupo juoktis Cv 228.

Jaunavedis tuojau suprato, kokie paukščiai čia buvo. Dar šiltu vagių pėdsaku *jū vytis* Cv 329.

Kilmininkas paprastai vartojamas po judėjimo (slinkties) veiksmožodžių, tačiau „jū vijosi“ nesakoma.

14. Dar keletas pastabų dėl elipsės problemos³². Peržvelgę sekančius pavyzdžius, matysime, kad ne visais atvejais lengva konstatuoti, kur infinityvas eina dvinario sakinio grynuoju tariniu, o kur jis tėra suvestinio tarinio komponentas. Bergždžias dalykas būtų išvedinėti tokią skiriančią ribą. Tačiau, iš kitos pusės, bus matyti, kaip atskirais atvejais labai suartėdamos, šios konstrukcijos rodo tam tikrą giminingumą, bent artimumą.

Štai šiuose pavyzdžiuose infinityvas eina po suvestinio tarinio konstrukcijos ir pats tuo pačiu yra to suvestinio tarinio komponentas (vienarūšės bendratys),

²⁹ Ad. Srba p. 20–21, plg. В. В. Виноградов, Русский язык, М.-Л., 1947, стр. 605.

³⁰ Plg. В. В. Виноградов, *min. veik.*, p. 605; žr. dar ju nurodytą šaltinį (П. Глаголевский, Синтаксис языка русских пословиц, 1873, стр. 13–14).

³¹ V. Vinogradovas anksčiau minėtą teiginį taiko prieštaraujamojo pobūdžio patarlėms: Люди пировать, а мы горевать. Šiuo metu analoginių lietuviškų pavyzdžių nerasta. „Ožka prasigyventi, ožka nusigyventi“ – kitas dalykas.

³² Kaip žinoma, pati elipsės problema nuo pačių seniausių laikų toli gražu ne vienodai sprendžiama: tai dauguma atvejų aiškinama praleidimu, tai visiškai nepripažįstamas praleidinėjimas – kas neišreikšta, to nereikia nė atstatinėti (V. Vinogradovas). J. Endzelynas pagal praleistus veiksmožodžius: *iet, nakt* „хотеть“ mėgina rasti infinityvinių sakinių skirtības (žr. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 991).

nors ir priklauso kitam veiksmui. Šiuo atveju galima net bandyti atstatinėti „praleistą“ veiksmąžodį:

Arkliai padūko bėgti, o bobos [suprantama, irgi padūko] *rėkti* Ds (LKŽ II 570). Kiekviena nuo savęs ėmė erzinti, o ta – visoms *atsikirsti* ir *gintis* Žem 183. Prisirinkę akmenų, mes ėmėm jas blaškyti, o jos mus *mėtyti* iš viršaus kokoso riešutais Blč T 58. Tada jos pradėjo vėl vienos šokti, kitos *dainuoti*, trečios *skambinti* kanklėmis, visi linksminomės Blč T 207. Vėl ėmė skambinti varpais, pasiuntiniai *lakstyti* po gatves ir *skelbti* apie princo vestuves Blč A 154. Katinas kaip pradės žmogžudžiui krūtis draskyt, žmogžudys – *bėgt* per duris³³.

Net ir esant tam pačiam veiksmui, infinityvas yra gerokai nutolęs nuo veiksmąžodžio (negali mušti, o stumti ir ginti gali): žąšinas negali mušti vilko, tik šalin *stumti* ir *ginti* savąšias [žaidime] Val 33.

Tokie atvejai kaip tik ir galėjo paskatinti infinityvų dvinariuose sakiniuose (bent šio tipo) kilmę išvegti elipsės keliu (A. Potebnia, artimai A. Uozuolas).

Kiek kitokią padėtį užima prepozityviniai infinityvai, kadangi čia jau turėtume savotišką, „avansinę“ elipsę, plg.:

Aš *bėgti*, o iš ten ėmė šaukti LzP 138.

Įdomus atvejis ir: Tupikiai – *neleisti*, nori raktus atimti! Ta *neduoti!*.. Žem 205, kur infinityvas ir prepozityvinis, ir postpozityvinis. Pauzė irgi gali čia turėti šokią tokią reikšmę: Tas dar labiau sušnarpštė ir ėmė bėgti. Aš sekti iš paskos Blč T 53.

Ką daryti? Imu šaukti. Bet namai toli, niekas negirdi. Tik štai žiūriu – žmogus ateina; tai kaimynas iš miesto grįžo. Aš šaukti Mš Ir 42.

Tačiau ir pauzė reliatyvus dalykas (sprendžiant elipsės problemą).

Kad ir kaip būtų čia priimtina elipsės hipotezė, vis dėlto naivu būtų kiekvienam konkrečiam atveju imti atstatinėti „praleistą“ veiksmąžodį, juoba kad kartais neįmanoma parinkti tinkamą. Sakysime, kad ir šiuose pavyzdžiuose:

Jis įkibo tave rišti, tu *nepasiduoti* Žem. Tuoj puolė Petrą, šis *laikytis* GP 136. Didysis nori atimti pinigus, tas *neduoti* Žem (Užm 93) ir kt.

Vienas dalykas – infinityvinių dvinarių sakinių susiformavimo problema, kitas dalykas – jų egzistavimas kalboje. Šiuo metu šie infinityvai yra kalbos duomuo, galintis savarankiškai egzistuoti. Juoba kad toks infinityvas net savo trumpa išraiškos forma dar labiau pabrėžia veiksmo staigią pradžią bei įtampą, o „praleistieji“ veiksmąžodžiai čia net nebūtų reikalingi – šį intensyvumą mažintų³⁴.

15. Visiškai skirtingą (modaliniu-semantiniu atžvilgiu) padėtį užima lietuvių kalboje negausūs klausiamieji infinityviniai dvinariai sakiniai. Jie įmanomi, atrodo, tik specifiniais atvejais – replikose-pakartojimuose, kuriuose pašnekovas išreiškia savo nustebimą dėl kito pašnekovo nelaukto (nepriimtino) pasiūlymo; pvz.:

[Kaimynas] Na, tu galėtum nors ten gelbėti.

[Anskis] Aš *gelbėti*? Ne mano kiaulės, ne mano pupos Sim A 137.

³³ Pavyzdys imtas iš Ad. Srba, *Medžiaga...*, p. 93.

³⁴ Vėl kitas klausimas, kai norima (sistemos dėliai) sakinių įvairumą suvesti į paprastesnius modelius ir jie gretinami su kitais panašiais sakinių modeliais.

Dėl jų negausumo (matyt, elipsinės kilmės?) nuo platesnių apibendrinimų tenka atsisakyti³⁵.

16. Apžvelgus infinityvinių dvinarių sakinių struktūrą bei sintaksinę aplinką (kontekstą), galima padaryti kai kurias išvadas:

Infinityvu reiškiamas veiksmo staigumas, nelauktumas, staigiai prasidėjęs veiksmas; taip pat pabrėžiamas veiksmo intensyvumas, įtampa. Palyginus su kitomis konstrukcijomis, reikia pasakyti, kad staigumu infinityvą tepralenkia tik nebent išiktukas (nors sutrumpėjusi infinityvo forma, tur būt, jam nenusileidžia). Intensyvumu infinityvas pralenkia konstrukciją „*ėmė vytis*“, tačiau matyt, nepasiekia „*pasiuto (pašėlo) (padūko) (įniko) pasileido vytis*“ intensyvumo.

Vartojimo sfera nėra plati. P. Trostas istorinį infinityvą priskiria „gyvajam bei žemajam stiliui“³⁶. Ir iš tiesų, jį randame ten, kur reikalingas gyvas, vaizdingas pasakojimas – šnekamojoje kalboje, pasakose, grožinėje literatūroje, publicistikoje.

Šiaulių K. Preikšo v.
pedagoginis institutas

Įteikta
1966 m. rugsėjo mėn.

Lietuvių kalbos ir literatūros katedra

Sutrumpinimai

(Čia teduodami tie, kurie kuo nors skiriasi nuo Lietuvių kalbos žodyno sutrumpinimų.)

- Blč A – H. K. Andersen, Pasakos, vrt. J. Balčikonis, V., 1957.
Blč T – Tūkstantis ir viena naktis (arabų pasakos), vrt. J. Balčikonis, V., 1958.
Blt P – J. Baltušis, Raštai, IV t., Parduotos vasaros, I, V., 1959.
Cv – P. Cvirka, Raštai, VII t., V., 1959.
GP – Gulbė karaliaus pati (lietuvių liaudies pasakos), sudar. A. Liobytė, V., 1963.
Jan – J. Janonis, leid. IV, mokinio biblioteka, K., 1959.
Kub – K. Kubilinskas, Varlė karalienė, V., 1962.
LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas (nurodyti tomai ir psl.).
LT – Lietuvių tautosaka (užrašyta 1944–1956), vyr. red. K. Korsakas, V., 1957.
LzP – Lazdynų Pelėda, Ir pražuvo kaip sapnas, V., 1947.
Mš Ir – P. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, sudar. V. Auryla, V., 1956.
Nė – Nė veľnio nebijau (lietuvių liaudies pasakos), paruoš. A. Liobytė, V., 1964.
Piet L – V. Pietaris, Lapės gyvenimas ir mirtis, V., 1958.
RV – „Raudonoji vėliava“ (Šiaulių m. laikraštis, nurodyti metai ir numeris).
Sim A – I. Simonaitytė, Aukštųjų Šimonių likimas, K., 1946.
Sim O – I. Simonaitytė, ...o buvo taip, V., 1960.
Ts – „Tiesa“ (nurodyti metai ir numeris).
Užm – Užmiršti vaikai, paruoš. V. Auryla, V., 1957.
Val – M. Valančius, Raštų ištraukos (mokinio biblioteka), V., 1952.
Wied – O. Wiedemann, Handbuch der Litauischen Sprache (Grammatik. Tekste. Wörterbuch), Strassburg (Wied(Schl))=III. Aus Schleicher's lesebuch).
Žem – Žemaitė, Rudens vakaras, red. A. Žirgulyš, V., 1960.
Žof – M. Sabo, Pasakykite Žofikai..., vrt. J. Vaišnoras V., 1962.

³⁵ Analoginių pavyzdžių yra vokiečių k., žr. H. Paul, Deutsche Grammatik, B. IV, Halle(Saale), 1957, p. 130; čekų k. (net 5 reikšmės!), žr. F. Kopečný, Základy české skladby, Praha, 1958, p. 137.

³⁶ P. Trost, min. veik., p. 272; tik geriau gal tiktų sakyti: „gyvajam ir paprastajam“.

ИНФИНИТИВ В ДВУСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ (*Aš bėgti*)

В. СИРТАУТАС

Резюме

В статье рассматриваются морфологическая структура, лексико-семантические признаки инфинитивов, употребляемых в значении т. наз. исторического инфинитива (*infinitivum historicum*).

Подробно изучается синтаксическое окружение слов, словосочетаний внутри предложения такого рода, напр., выражение подлежащего и др., а также „соседство“ других предложений (или компонентов предложений). Устанавливается также закономерная постпозитивность такого инфинитива, что помогает отличить его от омонимических форм междометий; отмечаются сопровождающие его интенсификаторы. В интерпозицию (между подлежащим и сказуемым) в литовском языке могут вводиться не только дополнения и обстоятельства, но даже и целые словосочетания, придаточные предложения и пр.

Подчеркивается, что в окружении в большинстве случаев употребляются разные средства, усиливающие быстроту и интенсивность действия (эллипсис — лаконичность выражения, сказуемые-междометия, составные сказуемые *nespėjo, ėmė* + инф. и проч.

В статье выделяются немногочисленные инфинитивы, внешне совпадающие с этой группой двусоставных предложений, но отличающиеся семантико-модальными значениями (напр., *O pats vien rietis* „А ты (все время) споришь = любишь спорить“). Здесь другой план — т. е. план „имплицитного“ настоящего обобщенного времени, в то время как в вышеуказанных случаях — везде прошедшее (или *praesens historicum* или *futurum historicum*). Все эти выводы делаются на базе времен контекста.

Вопросительные типа „*Aš gelbėti?*“ очень редки в литовском языке (у И. Симонайтите) и, видимо, основаны как реплики-повторы.

Проблема происхождения такого инфинитива связывается с „пропуском“ — с эллипсисом, но этот вопрос требует дальнейшего изучения.